

Az identitáskeresés, önmeghatározás összekapcsolódása az utazással-helyváltoztatással alapvető fontosságú Viktor Jerofejev és Venyegyikt Jerofejev regényeinek elemzésében is, ám mindez kiegészül az intertextualitás, az irodalmi hagyománnyal való játék, a nyelvi és narratív jellegzetességek posztmodern keretben való értelmezésével. *A jó Sztálinban* Regéczi többek között azt vizsgálja, hogy „az egyfajta erkölcsi felelősségvállalást is megjelenítő narratív identitás mennyiben egyeztethető össze a moralizálást retorikailag elutasító közlésmóddal, valamint hogy a biografikus tapasztalat megfogalmazásában milyen az utazás motívuma milyen szerepet játszik”. (169.) A regényben szerző és narrátor, valóság és fikció, fikció és önéletírás egyébként sem probléma nélküli határainak teljes összemosódása figyelhető meg, miközben a szovjet hatalomhoz és a párizsi létmódhoz való kettős kötődés kettősséget szül a személyiségben is – a tér problémája a hős identitáskeresését is meghatározza. A *Moszkva-Petuski* elemzések tovább bővül a perspektíva: Regéczi egyrészt rámutat a főhős sorsának és Miskin herceg allegorikus utazásának párhuzamára, ugyanakkor a szent örült otthontalanságának, állandó úton levésének, metafizikai útkeresésének témája mellett ráirányítja a figyelmet a szöveg műfaji hagyományokhoz való ironikus viszonyára és a nyelvi játékokra is: „az eltérő irodalmi hagyományokkal folytatott párbeszéd kibontakozása, az utazás közönségének összetettsége pedig a szubkulturális közeg bevonására, többszintű nyelvi játékokra, a nyelvi rétegek, gondolkodásmódok sokszínűségének felmutatására teremt lehetőséget.” (71.)

Regéczi Ildikó könyve kettős érdemmel bír: az első résznek köszönhetően az olvasó képet kap a térpoétika orosz irodalomban és irodalomkutatásban való megjelenéséről, míg a következő fejezetek elemzései az orosz irodalomtörténet kanonizált műveit értelmezik új szempontokat alkalmazva. Ennek során a térpoétikai szempont érvényesítésével a szerző elmélyíti, illetve árnyalja a művek eddigi interpretációit. Az egyes fejezeteket együtt olvasva világossá válik az is, hogy az orosz irodalom egésze egy összefüggő korpusz, s az egyes műveknek az intertextuális összefüggéseket is szem előtt tartó elemzése az irodalom terében tett utazássá válik.

(Kalligram, Pozsony, 2015.)

Erik Tønning: *Modernism and Christianity*

Mihai I. Spariosu: *Modernism and Exile*

Az utóbbi években, évtizedben tanúi lehetünk annak a diszciplináris változásnak, mely az irodalomtudomány szűken vett határainak, keretfeltételeinek kitágítását más tudományterületek értelmezési tartományának bevonásával végzi el. A „poszt-posztmodern”-ben lejátszódó kulturális fordulat következményeivel való számvetés érvényesül Roger Griffin, az Oxford Brookes University Modern Történelem és Politikaelmélet professzorának *Modernism and...* címet viselő sorozattervének koncepciója mögött is. A sorozat ugyanis azoknak a kutatásoknak az irányelveire épül, melyek a művészeti innovációk újraértelmezésére vonatkozó esztétikai alapú vizsgálataikat társadalmi vagy politikatörténeti diszkussziók beemelésével alapozzák meg, és ezzel új tárgyterületeket kialakítására is lehetőség nyílik.

Az újabb kötetekkel folyamatosan bővülő vállalkozás nem kisebb célt tűzött ki maga elé, mint hogy a modernizmus fogalomhasználatában bekövetkező paradigmaváltást segítse elő. Griffin a modernizmus konceptuális ernyője alá tartozó jól ismert, bevett fogalmak formáló újraértését tartja szükségesnek, mely munka elvégzéséhez a hagyományos historiográfiát háttérbe szorító transzdiszciplináris perspektívát alkalmazó módszertan bevezetését indítványozta. Azonban nem csupán a vállalt koncepció helyezi új alapokra a kutatás módszertanát, de a modernizmus mellé kapcsolt kutatási mező – a totalitarizmustól a japán kultúráig vagy a liminalitásig – magát a kulcsfogalom tartalmait (modernizmust) alakíthatja át heurisztikusan. A sorozat koncepciójának természetesen léteznek előfutárai, Marshall Berman könyvétől Emilio Gentile munkájáig több kiadványra hivatkozhatunk,¹ mégis közvetlen előzménynek és a további vizsgálatok kiindulópontjának maga a sorozatszerkesztő, Roger Griffin *Modernism and Fascism* című könyvének argumentációja tekinthető.²

Griffin számára alapvető, hogy a modernitás és modernizmus összefüggéseit vizsgálva túl kell lépni az esztétikai modernség (modernizmus) szűk tartományán. Tézisében abból indul ki, hogy a nyugati modernitás 19. század végével beálló krízisére, az anómiára, az irányvesztettségre, a közös normák meggyengülésére számos reakció érkezik, melyet modernizmusként tartunk számon. A modernitás válságára adott válasz ugyanis nemcsak a progresszióban, a dekadenciában, a „magas kultúra” eszméjét manifesztáló esztétikai modernségben öltött testet, hanem előhívta a kulturális,

¹ Marshall BERMAN, *All That Is Solid Melts Into Air. The Experience of Modernity*, Simon and Schuster, New York, 1982.; Emilio GENTILE, *The Struggle for Modernity*, Praeger, Westport, 2003.

² Roger GRIFFIN, *Modernism and Fascism. The Sense of a Beginning under Mussolini and Hitler*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2007.

politikai mozgalmaknak a társadalom újjáépítésére, újjászületésére irányuló szándékait is. A modernizmus így a modernitás elleni lázadásként fogható fel, amikor „az emberek tudatára ébrednek Isten halálára, és így a sajátjukra is.”³ (XII–XIII.) A krízis létrehozta a jövő újratervezési vágyát, melyek új metafizikai centrumok, szekuláris vagy vallási utópiákra való nyitottságban testesültek meg a középpontjától radikálisan megfosztott világban (Griffin az újjászületésre mint alapkonceptióra a *palingenezis* heurisztikus kifejezését vezeti be). Ezzel összefüggésben nem véletlen, hogy a fasizmus ideológiáját mint a modernitásra adott reakciót, egyfajta modernizmusként értelmezi.

Az itt bemutatásra kerülő két könyv argumentációja Roger Griffin említett értelmezési keretére épül, de mindkét szerzőnél, Erik Tønningnál és Mihai I. Spariosunál egyaránt megfigyelhető, hogy a kutatási területük elágazásai megkövetelik, hogy bizonyos pontokon vitassák, kiegészítsék és/vagy esetlegesen módosítsák Griffin vonatkozó megállapításait.

Erik Tønning, norvég irodalomtudós, a Bergeni Egyetemen létrehozott Modernizmus és Kereszténység Kutatóközpont irányítójaként (2011–2014) a terület vezető kutatójának számít. Könyvében az új kutatási terület főbb aspektusait, megközelítési irányait is lefekteti, hiszen nem magától értetődő a 19. századi végi és 20. század eleji modernizmus és kereszténység/Katolikus Egyház kapcsolódási pontjait kutatni. A tanulmány célja nem csupán az, hogy a keresztény diszkurzus modernista irodalomban való jelenlétét vizsgálja, hanem tágabb értelemben is foglalkozik annak politikai, kulturális, történeti kontextusával. Tønning olyan kérdésekre keresi a választ, hogy mi a kereszténység szerepe (és ez hogyan értelmezhető) a késő 19. századi modernitásban? Milyen összefüggések tárhatók fel a modernitás és keresztény antimodern törekvések között? Van-e arra lehetőségünk, és mely pontokon, hogy a kereszténységet ne csupán mint a modernitás legfőbb ellenségét értsük, amely éppen a modernista krízis elősegítésében játszott nagy szerepet? Vagyis milyen lehetőségek merülnek fel a kereszténység modernizmussal összefüggő dimenziójának feltárására?

A viszonylag rövid terjedelmű (törzsszövegét tekintve 126 oldal) négy fejezetre tagoló tanulmány széles tudománytörténeti horizontra építkezik. A könyv élére helyezett munkában a szerző kiemeli, hogy a kora modernitás gyakori vallási impulzusai után bekövetkező epochális átrendeződés ellenére sem lehet a kereszténység kulturális jelentőségét ignorálni, mert a szekularitás eszméje és a modernitás állapota mélyen a kereszténység történetével kapcsolódik össze, így az a modernizmus kontextualizálásához is alapvetően járul hozzá. (23.) Tønning az elméleti bevezető tanulmányt követően tézisének alátámasztására olyan szerzőket választ, akiket ugyan radikális modernistaként tartunk számon, mégis életműjükben sokat nyom a latban a kereszténységhez való viszony megjelenítése. Így kerül tárgyalásra James Joyce, David Jones, T. S. Eliot, Ezra Pound, W. H. Auden és Samuel Beckett.

Tønning természetesen a kereszténység, a modernitás és a modernizmus összefüggésrendszerének feltárására kimerítő módon nem vállalkozhatott, bevezető tanul-

³ Uo., XII–XIII. (A sorozatszerkesztői előszóából.)

mányában csupán a legfontosabb fogalmak, mozgalmak, eszmék cirkulálásának módzataira hívhatta fel a figyelmet. Hangsúlyozza, hogy a jövőbeli kutatásoknak sűrű kontextusra kell irányulniuk, archiváló, biográfiai és textuális részletek együttes kidolgozására. Értelmezi a vitalizmus, okkultizmus és kereszténység kapcsolatát, tárgyalja a modernitás teológiai gyökereit, a szubjektivitás krízisét és ugyanakkori hiperreflexivitását, az objektivitás és dehumanizálás következményeit.

A bevezetést követő három elemző fejezet a kiválasztott írók munkáiban és gondolatvilágában hangsúlyosan jelen levő kereszténységgel kapcsolatos témák, képzetek, képek interpretációja. James Joyce és David Jones műveinek értelmezése abból a szempontból hoz újat, hogy katolicizmushoz való viszonyukat mutatja be modernként, és így tudja megszólalásmódjukat katolikus modernizmusként definiálni. Joyce esetében a katolikus egyházzal való szakítás központi kérdés, de a nagy ellenséggel való küzdelem munkáinak kreatív forrása lesz, képviségében a katolikus kellékek, rítusok transzmutálódnak. David Jones a revizionista katolikus filozófus, Jacques Maritain írásainak nyomvonalán halad, de a keresztény tartalom a poétika kísérleti, progresszív formáival feszültségbe kerül, és így ezeket a munkákat Tønning lázadó modernizmusként tudja olvasni. A következő fejezetek az angol–amerikai modernizmus „magas” hagyományához tartozó költőknek, T. S. Eliotnak, Ezra Poundnak és W. H. Audennek a katolikus keresztény doktrínával, hitrendszerrel kapcsolatos elveik feltárására és összehasonlítására vállalkoznak, majd Beckett kereszténységhez való viszonyának elemzése következik. A katolikus dogmatika az I. világháború kataklizmája után jelentkezik vigaszként, de mindhárom szerző a reflektálatlan visszatérés helyett az újrafelfedezés és újraalkotás nehezebb útját választja. Eliotnál a dogma intellektuális szinten és a személy saját válaszában szintén hangsúlyt kap, a harmincas években költőként és kritikusként is a dogma, politika és költészet közötti viszony érdekli. Tønning Pound művészi újításai közül, számos eszmerendszert és diskurzust forrásnak használó világából a fasizmus ideológiájához és a katolikus dogmához való viszonyát emeli ki. A költő életművébe a katolicizmus a középkori egyház ellenőrizhetetlen pogány elemeivel együtt épül be, és harmincas évek propagandamódszerét is a katolikus egyház dogmatikus autoritásától próbálja kölcsönözni. Auden a keresztény művészet demokratizálásában hisz, az eredendő bűn doktrínáját a modernitás aurájával ruházta fel. Beckett kereszténységgel való küzdelmének tárgyalásához a „reductio ad Christianum” fogalmát négy területen viszi végig: a teodícea problémáját, Dante hatását, a miszticizmus iránti vonzalmat és az apokaliptikus retorikát nagyítja ki ebből a szempontból. Tønning azt bizonyítja feltáró elemzésében, hogy a többi modernista szerzőhöz képest Beckett nem a keresztény eszkatológia megfelelő elemeit akarta beilleszteni esztétikájába, hanem szándékosan olyan pontokat tapintott ki, ahol jó eséllyel konfrontációra számíthatott.

A sorozat 2015-ben megjelent *Modernism and Exile* címet viselő kötetének szerzője, Mihai I. Spariosu, az Egyesült Államokbeli Georgia Egyetem 19. és 20. századi középeurópai irodalommal foglalkozó professzora. Spariosu román emigránsként Thomas Pavellel és Matei Călinescuval együtt a hetvenes években érkezett Amerikába. Több évtized alatt kiforrott koncepció summázatát kapja az olvasó abban a könyvben, mely a számkivettség és modernizmus összefüggéseit az utópia, hatalom, játék és limina-

litás fogalmainak tükrében vizsgálja. Spariosu a modernitás különböző periódusában és irányzataiban nézi végig, hogy a száműzetéses-utópikus imagináció a hatalom mentalitásához képest hogyan artikulálódik. A két fogalom – száműzetés és utópia – összekapcsolása is a saját koncepció része, ezek átalakulását elemzi a történeti periódusokban a Gilgames eposztól a modern fejleményekig.

Spariosu a könyv első, elméleti részében a száműzetés és utópia fogalmát mint szociokulturális jelenséget értelmezi, melyeket a modernitás koncepciók, játékoság (Huizinga játék-fogalma) és liminalitás elméletek (van Genneep és Victor Turner) szemlézése követ. Érvéle két premisszára épül: a nyugati modernitásban a két fogalom a hatalom instrumentumaiként létezik, és mint ilyenek a játékos liminalitás formáiként jelennek meg. Az elméleti bevezetőben foglaltakat két, történeti konstrukcióját tekintve egymástól elkülönülő narratívák interpretációján keresztül illusztrálja. Az esettanulmányok első része az ókori Közel-Kelet és a hellenisztikus világ, a második a 20. század eleji modernizmus száműzetéses-utópikus imaginációjának 20. századi megvalósulásait világítja meg.

Ahhoz, hogy a szerző koncepcióját végig tudja vinni, a modernitásra, modernizmusra és posztmodernizmusra vonatkozóan is új megközelítést vezet be, mely nincs teljesen fedésben a magyar irodalomtudományos konszenzussal sem, sőt a Griffin által megfogalmazott alapelveket is módosítania kellett. A modernitás- és modernizmus-koncepciók ellentmondásos elemeinek áttekintése után két aspektust emel ki, mely a saját téma szempontjából gyümölcsöző: a modernista időfelfogást és a hatalom akarását. Ezek azok az alappillérek, amelyek nyomon követhetők az ókortól napjainkig mint modernista mentalitások. A modern időtudat fő jellemzőjének pedig nemcsak a progressziót és linearitást nevezi meg, hanem a ciklikus és archaikus szemlélettel együtt mozgó viszonyt, melyben a jövő felé nyitottságban hangsúlyos elemként jelenik meg a fikcionális Aranykor utáni vágy. Ez az időhöz tartozó csöppet sem neutrális kötelék manifesztálódik a számkivetéses-utópikus imaginációk különböző irodalmi és/vagy társadalmi formáiban. A nietzschei hatalom akarásával kapcsolatos fogalom ugyancsak központi motívum, ugyanis a szerző úgy látja, hogy a hatalom mentalitása szervezi azt a centrum–margó-viszonyt, melyet a számkivetett megtapasztal. Spariosu szerint, minthogy a száműzetés liminális élmény, egyszerre a politikai hatalom eszköze, ugyanakkor a szabadság helye is, azaz a benne részt vevő személy, ha feladja a centrum–margó-dialektikához való kötődését, eljuthat a játékos (irenikus, azaz békés) utópia által felkínált szabadsághoz.

A szerző elméletét kiváló módon kamatoztatja az egyes narratívák értelmezésében, az érvek és az interpretációs praxis meggyőzi az olvasót arról, hogy az ókori magas modernitáshoz tartozó munkák – a Gilgames-eposz, Mózes öt könyvének, Platón *Az államának* és Szophoklész *Oidipusz Kolonoszban* – a száműzetéses-utópikus imagináció példáiként a radikális liminalitás és hatalom akarásának játékterében konstruálódtak. A 20. században nemcsak a száműzetés jelentkezik általános tapasztalatként, de a modernitás krízisére, az ontológiai veszteség kompenzálására az egyes nyugati társadalmak hatalmi pozíciójába kerülő elitje társadalmi utópiákban megvalósítási szándék vezérelte tervekkel állt elő. Az utópiák pusztító társadalmi következményeit láthatjuk

érvényesülni a kolonialista, totalitárius – fasiszta és kommunista törekvésekben. Spariosu a modernizmus és modernitás között komplexebb viszonyt tár fel – melyet részletesen ehelyütt kifejteni nincs lehetőség –, azt látja, hogy a Janus-arcú modernitáshoz kétarcú jelenségként értelmezett modernizmus kapcsolható. Az esztétikai és polgári modernitás kétféle modernizmust hív elő, melyek nem egymás után, hanem együtt mozogva alakulnak: a modernt és a posztmodernt. Elmélete szerint a posztmodern a modern extrém pólusának tekinthető, mely a diktatúrákban, forradalmakban és az anarchiában testesül meg. A posztmodern – mely a stabilitás, rend helyett a kaotikus, véletlenszerű, szimulákrumvilágot, archaikus értékeket, és fikcionalizált Aranykort akarja újrakonstruálni – nem csupán az esztétikai modernitásban, de a faszizmus ideológiájában is jól tükröződik.

Ezzel a társadalmi-politikai kontextussal lesz érthető a 20. századi disztópiákra épülő regények értelmezési útvonala – Musil *Tulajdonságok nélküli embere* és Hesse *Üveggyöngyjátékának* elemzése csak bevezetés az öt „magas” modernista regény interpretációjához. Az öt modern narratíva – Joseph Conrad *Sötétség mélyén*, Arthur Koestler *Sötétség délben*, Aldous Huxley *Szép új világ*, Thomas Mann *József és testvérei* és Mihail Bulgakov *A Mester és Margarita* – száműzetéses-utópikus regényvilágát mint liminális-jatékos formációt a hatalom akarásának sajátos variációjaként elemzi. Conrad regényében a birodalom akarása teremti meg a száműzetés által megidézett ürességet, mely a modernista krízis és száműzetéses-utópikus imagináció pszichopatológiájaként lepleződik le, Koestlernél az orosz kommunista modern utópia posztmodernné, totalitáriussá válik, Huxleynál a rend akarása egy posztkoloniális és posztkommunista disztópiában teljesül, végül Thomas Mann és Bulgakov regényeiben a modern disztópia teotópiává válik. Az utóbbi két regényben, noha a szereplők radikális liminális tapasztalata a hatalom centrum–margó dialektikáját aktiválja újra, a bibliai történetek parafrázisaiban megnyílik a szereplők előtt a hatalom akarásán kívüli alternatív világ szabadságának (irenikus) lehetősége.

A szerzők a diszciplínák közti átjárhatóság eddig nem vizsgált aspektusainak alapos tanulmányozásával a szakterületek közötti párbeszéd kiszélesítéséhez járulnak hozzá. Mindkét könyv hasznos lehet azok számára, akik a 19. század végi és 20. század eleji modernitás és modernség összetett viszonyával foglalkoznak. De mindkét tanulmány speciális nézőpontját szem előtt tartva is állítható, hogy kiváló elméleti és módszertani példát kínálnak irodalomtörténeti jelenségek újraértelmezésére. A sorozatszerkesztő törekvése pedig, mely a modernizmus szemantikai mezejének átalakítására irányul, korszerű és időszerű: a diszciplínák közti hagyományos frontvonalakat lebontva korszakfogalmat, stílusirányzatokat, mozgalmakat és azok egymáshoz való viszonyát a vonatkozó területek kutatóival együtt próbálja átvilágítani. Roger Griffin sorozatának egyes kötetei az irodalmi esztétikai modernség (modernizmus) paradigmájának újragondolásához alighanem ösztönzőek lehetnek a magyar irodalomkutatás számára is.

(Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2014–2015.)